

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ—15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

1927

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", - ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, 44
ΑΘΗΝΑΙ

GEORG BRANDES

(1843-1926)

Δέν είναι όλωσδιόλου άγνωστος στην Ελλάδα, και μάλιστα στους λογοτεχνικούς μας κύκλους, ο μεγάλος Δανός κριτικός και αισθητικός, ο σύγχρονος σχεδόν και φίλος του Ίμπσεν, του Μπιέρνσον και του Στρέιτμπεργ, ο αντίξιος μαθητής του γάλλου φιλόσοφου Γαίιν, ο πρώτος εισηγητής της **φυσιοκρατικής** (νατουραλιστικής) σχολής στη Σκανδιναβική λογοτεχνία. Όταν μάλιστα, στα 1922, ήρθε στην Ελλάδα, οι περισσότεροι από τους λογίους μας τον έ γνώρισαν κι' από κοντά' γι' αυτό και το άρθράκι μου έτοϋτο θα τους ήταν όλωσδιόλου περιττό, αν δέν έπρόκειτο μ' αυτό να παρουσιάσω μιάν άλλη και όλωσδιόλου άγνωστη δράση αυτής της έντελώς ξεχωριστής και δυνατής κι' ανώτερης προσωπικότητας, που κατόρθωσε να είναι πενήντα κι' άπάνω χρόνια ο πραγματικός άρχηγός κι' οδηγητής και μορφωτής της σκέψης των συμπολιτών του και των κοντινών γειτόνων του Σουηδών και Νορβηγών, και να βάλει άσβηστη τή σφραγίδα της φωτισμένης σκέψης και της κρίσεως του σ' όλη την εξέλιξη της Σκανδιναβικής λογοτεχνίας και της πολιτικής μορφώσεως των Σκανδιναβών από τά 1871 ως τά σήμερα.

* *

Ο Μπράντες δέν έ χρημάτισε ποτέ του λογοτέχνης, σύμφωνα με την περιορισμένη έννοια που δίνουν συνήθως σ' αυτή τή λέξη. Δέν έγραψε ούτε ποιήματα—έξόν από λίγους νεανικούς στίχους (unydomsvers)— ούτε διηγήματα ούτε μυθιστορήματα, παρά εύθύς εξαρχής παρουσιάστηκε ως κριτικός, με μιá σειρά διαλέξεων, που άρχισε τó φθινόπωρο τῷ 1871 στην Κοπεγχάγη, για

«τά κύρια ρεύματα στη λογοτεχνία του 19ου αιώνας».⁽¹⁾

Οι διαλέξεις αυτές του Μπράντες είχαν ένκ πραγματικώς άφάνταστον αντίκτυπο σ' όλο τόν κόσμο των γραμμάτων και σ' όλη τή μορφωμένη νεολαία και των τριών Σκανδιναβικών χωρών, κι' αυτές ήταν οι πρώτες σπίθες που άναψαν στα στήθη της Σκανδιναβικής νεολαίας τόν πόθο και τó ένδιαιφέρον για μιá καλύτερη, τελειότερη κι' έντατικώτερη ζωή. Ο υπερρομαντισμός κι' ή υπεραισθηματικότητα, τά δύο αυτά στοιχεία που είχαν δημιουργήσει τή **φιλολογία των γεροντοκόριτσων** (mamsell-litteratur) ήταν καιρός πια να φύγουν από τή μέση κι' ή αντίληψη της πραγματικότητας, ο ρεκλισμός κι' ή ψυχολογημένη λογοτεχνία έπρεπε να πάρουν τή θέση των. Αυτό ήταν τó πρώτο γενικό συμπέρασμα της κριτικής του Μπράντες, σύμφωνα με τήν καινούργια κατεύθυνση που οι μεγάλοι Γάλλοι συγγραφείς Μπαλζάκ, Φλωμπέρ και Ζολά είχαν κιόλας δώσει στη λογοτεχνία, και πού, χάρις στον Μπράντες, δέν άργησαν να ακολουθήσουν κι' οι Σκανδιναβοί.

* *

Ο Μπράντες δέν περιορίστηκε μόνο στη φιλολογική μεταρρύθμιση, αλλά μαζί μ' αυτήν έσήκωσε πρώτος τή σημαία της **έλευθερίας της προσωπικότητας και της χειραφετήσεως του λαού** και άγωνίστηκε να βάλει κάτω, σε δημόσια κι' έλεύθερη συζήτηση, όλα τά μεγάλα και προαιώνια κοινωνικά προβλήματα—θρησκεία, κοινωνία, οικογένεια, γάμο—για να έλευθερώση τόν

(1) Βλέπε Α. Η. Winsness : τó Νορβηγικό μυθιστόρημα από τά 1870—1890, Μετάφραση Ί. Ε. Χρυσάφη (Ζηκάκης 1925).

άνθρωπο από όλα τὰ δεσμά, μὲ τὰ ὅποια παλιές κοινωνικές συνήθειες, ἔθιμα καὶ νόμοι τὸν εἶχαν ἀμποδέσει.

Στις φιλολογικὲς κριτικὲς του, μαζὶ μὲ τὸ ἔργο ποὺ ἔκρινε, παρουσίαζε συγχρόνως καὶ τὸν συγγραφέα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, κι' ἔδινε ὑπέρογες σκιαγραφίες τῆς προσωπικότητός του καὶ τῶν τύπων ποὺ ἐδημιουργοῦσε μέσα στὰ ἔργα του. Ἡ εὐκολία δὲ κι' ἡ μεγάλη τέχνη ποὺ εἶχε στὴ διατύπωση τῆς σκέψεώς του, καθὼς κι' ὁ τέλειος χειρισμὸς τῆς γλώσσας τοῦ ἔδιναν τὴ δύναμη νὰ συναρπάξῃ ἀμέσως τὸ ἀκροατήριό του. Τέτιες κριτικοψυχολογικὲς μελέτες ἔγραψεν ὁ Μπράντες σὲ βιβλία ξεχωριστά, γιὰ τὸν μεγάλο Σουηδὸ ποιητὴ τοῦ 1ου αἰῶνος Ἡσαία Τεγκνέρ, τὸ Δανὸ φιλόσοφο Σοφρέν Κίρκεγκορντ, τὸν Ἄγγλο πολιτικὸ καὶ φιλόλογο Βενιαμὴν Ντισραέλη, τὸν Σαίξπηρ, τὸ Χάινε, καὶ τὸν Γκαίτε, τὸν Ἴμπσεν, τὸν Μπγιέρνσον, τὸν Ἀνατόλ Φράνς, τὸν Σέλλεϋ καὶ τὸν λόρδο Μπάϊρον, τοὺς Γερμανοὺς Μπέρντ καὶ Λάγκε, τὸν Γάλλο πολιτικὸ καὶ δημοσιογράφου Ἀρμάν Καρρέλ, τὸν Γερμανὸ Φερδινάνδο Λασσάλ κ. ἄ. Πιὸ συνοπτικὰ καὶ γιὰ πολὺ περισσότερον μιλεῖ στὶς «*Αἰσθητικὲς μελέτες*», στὶς «*Κριτικὲς καὶ Σκιαγραφίες*» στὸ «*Δανοὶ ποιηταὶ*» στὸ «*ἄνθρωποι καὶ ἔργα στὴ νεώτερη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία*» στὰ «*Δοκίμια*» (Essays) καὶ περισσότερο ἀκόμη στὸ βασικὸ του ἔργο «*τὰ κύρια ρεύματα στὴ φιλολογία τοῦ 19ου αἰῶνος*» αὐτὸ ποὺ τὸν ἐπέβαλε στὴν παγκόσμια ἐκτίμηση καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν πρώτη θέση, ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους κριτικοὺς τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἀριστούργημα αὐτὸ τῆς συγγραφικῆς δημιουργίας τοῦ Μπράντες χωρίζεται σ' ἕξ μεγάλους τόμους :

1) ἡ φιλολογία τῶν ἐμιγκρέδων (δηλ. τῶν εὐγενῶν ποὺ ἐδιώχτηκαν ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση),

2) ἡ ρομαντικὴ σχολὴ στὴ Γερμανία,

3) ἡ ἀντίδραση στὴ Γαλλία,

4) ὁ νατουραλισμὸς στὴν Ἀγγλία, ἡ θαλασσινὴ σχολὴ. Ὁ Μπάϊρον καὶ ὁ ὄμιλος του,

5) ἡ ρομαντικὴ σχολὴ στὴ Γαλλία,

6) ἡ νέα Γερμανία.

* *

*

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, τὴν ἀδιάκοπη

καὶ μεθοδικὴ ἐργασία καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν μελετῶν του, ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Μπράντες ἐπλάτυνε κι' ἀπὸ Σκανδιναβικὴ ἔγινε σχεδὸν πανευρωπαϊκὴ. Καὶ μ' ὅλο τοὺς τὸ δίκιο εἶπαν γι' αὐτὸν οἱ ὀπαδοὶ του, ὅτι ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ: «*μιά ἐνιαία εὐρωπαϊκὴ ἀντίληψη μορφώσεως καὶ πολιτισμοῦ*, ποὺ νὰ μπορέσῃ νὰ βάλῃ ἀποτελεσματικὰ σὲ πράξη ὅλον ἐκεῖνον τὸν θησαυρὸ τῆς χρήσιμης λογικῆς καὶ τοῦ πρακτικοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, ποὺ αἰῶνων ὀλόκληρων ἐργασία καὶ ζήτησις εἶχαν σοδιάσει». Στὴν κολοσσιαία του δὲ αὐτὴ προσπάθεια ὁ Μπράντες ἐπέτυχε, χωρὶς καμιά ἀμφιβολία, ἀν καὶ ἦταν ἀπὸ μιὰ πολὺ μικρὴ χώρα, ποὺ ἡ γλῶσσα τῆς ἦταν ἐντελῶς ἀγνωστὴ στὸ πολὺ εὐρωπαϊκὸ κοινὸν ποὺ διαβάζει, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Νορβηγούς, ποὺ τὴν ἐννοοῦν καλὰ καὶ τοὺς Σουηδοὺς. Τὴν ἐπίδραση δὲ ποὺ εἶχε σ' ὅλο τὸν κόσμον τῶν γραμμάτων, τῶν Σκανδιναβικῶν μάλιστα κρατῶν, τὴ φανερόναι τὸ ἀκόλουθο ἔμμετρο τηλεγράφημα ποὺ στὰ 1891 (25 ὀχτώβρη) τοῦστειλε ὁ περήφανος κι' ἀλύγιστος, ὅσο καὶ δίκαιος καὶ εὐγενικὸς Στρίντμπεργ, σὲ μιὰ γιορτὴ ποὺ ὀργανώθηκε πρὸς τιμὴν του :

Ἐσὺ ποὺ τόσοις βοήθησες νὰ φτάσουνε τὴ δάφνη, μὰ γιὰ σένα τὸν ἴδιον δὲν μάζεψες παρὰ μονάχα ἀγκάθια, πάρε τώρα ἀπ' τοῦ ποιητῆ τὸ χέρι τὸ στεφάνι ποὺ ἐσὺ τούχεις δώσει!

Ἡ τέχνη ἡ δική σου δὲν ἔχει ἀνάγκη νάβρῃ τὴ δεκάτη Μοῦσα γιὰ ν' ἀναγνωριστῇ.

Γιατὶ ὀλόκληρο τὸ χορὸ τῶν Μουσῶν ἐσὺ τὸν ἔσερνες, Μουσηγέτη (!).

* *

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ νατουραλισμὸς στὴ λογοτεχνία φανερόνεται πολὺ διαφορετικὸς στὶς δυὸ περιόδους ποὺ ἐκυριάρχησε. Στὴν πρώτη (1870—90) καταπιάνεται σ' ἐντατικὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ γκρέμισμα κοινωνικῶν προλήψεων καὶ παμπάλαιων ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς προσωπικότητος. Στὴ δεύτε-

(!) Κάνω γνωστὸ σ' ὅσους τυχὸν θὰ σκανδαλίσῃ ἡ λέξη *Μουσηγέτης*, ὅτι εἶται τὴν ἔχει κι' ὁ Στρίντμπεργ στὸ τετράστιχο του (musaget). Ἀφοῦ λοιπὸν ἐκεῖνος δὲν τὴν μετέφρασε ἀλλὰ τὴν ἐπολιτογράφησε στὴ γλῶσσα του, πολὺ περισσότερο ἤμουν ὑποχρεωμένος ἐγὼ νὰ μὴ τὴν ἀγγίξω.

ρη όμως περίοδο (1890 κ. έ.) μπορεί κανείς να ειπεί ότι άφησε πιά τήν επίθεση ή ότι λιγόστεψε τή μαχικότητά του. Έξακολουθεί, είν' αλήθεια, να πονή μ' όσους πονούν σ' αυτόν τόν κόσμο αλλά διαισθάνεται ότι άπάνω από τή ζωή των βαρβαίνει ή άβύσταχτη είμαρμένη, που έναντίον της κάθε άγων είναι μάταιος (1), ή άλλαγή δέ αυτή των άντιλήψεων είχε τόν άμεσον αντίχτυπό της και στη λογοτεχνία. Από τά 1888 ό Σουηδός λογοτέχνης Βέρνερ φόν Χάϊντενσταμ (βραβεύο Νόμπελ) έφώναζε καθαρά στους νατουραλιστές ότι ό κόσμος των ήταν σκοτεινός και άσκημος κι' όχι υγιής και ώραιός όπως ή ζωή. "Ότι ή ποιήσις έπρεπε να είναι τό ξέσπασμα της χαράς της ζωής, παιδί της ελεύτερης φαντασίας, που να μήν καταπιάνεται μονάχα με τις ταχυδακτυλουργίες των άποστεγνωμένων κοινωνικών ζητημάτων. Τις ιδέες αυτές του Χάϊντενσταμ τις ύποστήριξε κι' ό Σουηδός ιστορικός της λογοτεχνίας, ό Όσκαρ Λεβερτίν, ή δέ νεορομαντική συγγραφεύς, ή γνωστή μας **Σέλμα Λάγκερλοεφ** (επίσης βραβεύο Νόμπελ), τούς έδωσε σάρκα και όστά με τά έργα της. Έτσι άπέναντι στον νατουραλισμό στηλώθηκε αντίμαχος ό **νεορομαντισμός**. Στην άλλαγή δέ αυτή της κατευθύνσεως έβοήθησε πολύ κι' ό Μπράντες. Αυτός που έπηρε από τό χέρι τή Σκανδιναβική λογοτεχνία και τήν έφερε στο δρόμο του νατουραλισμού, αυτός τώρα πάλι της άλλαξε κατεύθυνση, όταν είδε ότι οι νατουραλιστές τό είχαν παρακάμει κι' ότι έφτανε μία άπλη άντιγραφή, πολλές φορές μάλιστα παρατραβηγμένη, και με όσον τό δυνατόν πιό σκοτεινά και πιό μαύρα χρώματα, κάθε κοινωνικής βρώμας και δυσωδίας, για να δώση στον καθένα άποτυχημένον λόγιο ή κακοτυχημένον μποέμ, τόν τίτλο του νατουραλιστά. Και προτού ακόμα ξεπέση έντελώς ή σχολή αυτή, μ' έναν μικρόν έλιγμό τήν ξανάφερε πάλι εκεί που έπρεπε νάχη σταματήσει, εφαρμόζοντας στην κατάλληλη στιγμή τήν όμηρική συμβουλή:

Στρέπται φρένες έσθλών.

1. Βλέπε Jvar Lundberg ό Στρίντιμπερ και τό πρόβλημα του πόνου, Μετάφραση 'Ι. Ε. Χορυσάφη (Εισαγωγή στον Μονάχο) του Στρίντιμπεργ, Έλευθερουδάκης 1924).

Ό Μπράντες υπήρξεν ό πρώτος που έγνώρισε στους Σκανδιναβούς τόν Γερμανό φιλόσοφο Φρειδ. Νίτσε και τή φιλοσοφία του' κι' ένώ από τό 1870 ή πιό έντονη λογοτεχνική τάση ήταν ή ζήτηση των δικαιωμάτων των ταπεινών και των αδυνάτων, ό άντίλαλος των ιδεών του Νίτσε έδημιούργησε καινούργιες τάσεις, **τά δικαιώματα των δυνατών**, των ξεχωριστών εκείνων προσωπικοτήτων που επιβάλλονται στους συναθρώπους των και κυριαρχούν και σπρώχνουν τόν κόσμο προς τά εμπρός, των δημιουργικών, όπως λένε, πνευμάτων. Τήν ίδια δέ σχεδόν έποχή, βοηθούμενος κι' από τόν άδερφό του Έδουάρδο Μπράντες, τόν διευθυντή της σπουδαιότατης έφημερίδας της Κοπεγχάγης «**Η Πολιτική**» (Politikken) και τόν δυνατό δημοσιογράφο Uig-goro Högur, άγωνίζεται να συνενώσει «**όλες τις Εύρωπαϊκές άριστερές**» σε μία ένιαία πολιτικολογοτεχνική άντιπολίτευση. Ό ίδιος, προσωπικώς, δέν άνακατέφτηκε ποτέ στην πολιτική. Η επίδρασή του όμως στις γενικές πολιτικές κατευθύνσεις και της Δανίας και των άλλων Σκανδιναβικών χωρών, υπήρξε πολύ μεγάλη.

Αυτός ήταν ό κυριώτατος ρυθμιστής των αντίμαχων πολιτικών ρευμάτων κι' ό μεγάλος πολιτικός δάσκαλος του λαού. Η επικράτησις των μετριοπαθών σοσιαλιστών από τά 1905 κι' έδώ όφείλεται κατά πολύ και στον Μπράντες. Γι' αυτό και τό βασιλικό κόμμα του Έστρουπ που μολονότι πάντα μειοψηφούσε στις εκλογές, κατώρθωσε ό βασιλεύς Χριστιανός ό 9ος, (ό πατέρας του δικού μας βασιλέως Γεωργίου του Α') να τό κρατή πάντα στην έξουσία με άυθαίρετες διαλύσεις της Βουλής, του είχε κηρύξει άδυσώπητον πόλεμο και κατόρθωσε να τόν αποκλείση από τό Πανεπιστήμιο. Έν τούτοις και χωρίς να γίνη καθηγητής ό Μπράντες, είχε τόσην επιβολή στους φοιτητές, όσην δέν κατώρθωσε ν' άποκτήση κανένας άλλος έπιστήμων και σε καμμιά έποχή στη Δανία, ή επιβολή όμως αυτή ήταν ή έντελώς φυσική και δικαιολογημένη επίδραση μιās μεγάλης και ολοκάθαρης ψυχής και μιās φωτισμένης διανοίας, στη σκέψη και στο αίσθημα της νεολαίας, για τό καλό και τό δικό της κι' όλόκληρης της κοινωνίας.

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ὁ Μπράντες πρωτοανέβηκε στὸ βῆμα τῆς φοιτητικῆς ἐνώσεως τῆς Κοπεγχάγης, ἄρχισε μιὰ βαθιὰ καὶ οὐσιαστικὴ μεταλλαγὴ στὴ ζωὴ τῶν Δανῶν φοιτητῶν. Τὸ καθημερινὸ φάγοπότη, τὸ τραγοῦδι καὶ τὸ γλεντάκι, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ σύνολο τῆς θεληματικῆς ἀσχολίας τοῦ φοιτητῆ, περιορίστηκαν σὲ ἀφάνταστο βαθμὸ καὶ ἀνοίξαν τόπο σὲ νέα ἐνδιαφέροντα, πραγματικῶς ἀνώτερα, ποὺ σιγὰ σιγὰ ἐμπῆκαν καὶ ξεχείλισαν τὴν ψυχὴ του. Πρῶτα πρῶτα ὁ ἀληθινὸς καὶ εἰλικρινὴς πόθος πραγματικῆς καὶ συνειδητῆς μορφώσεως, ἐρριζώσε μέσα της, στερεὸς καὶ ἀκλόνητος καὶ ἐδιώξε τὸν παλιὸν ἀστόχαστοσκοπὸ τοῦ κάθε φοιτητῆ, νὰ πάρῃ ἓνα δίπλωμα γιὰ νὰ λέγεται χωρὶς καὶ νὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια ἐπιστήμων καὶ ὅλη ἡ φοιτητικὴ νεολαία εἰς τὸ ἐξῆς, ἀποφάσισε νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ συνδεθῇ μὲ ἐντελῶς ἀλλοιωτικὸν τρόπο καὶ μὲ τὴν ἀτομικὴ καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, νὰ ρήξῃ τὸ μάτι της πέρα, σὲ πλατύτερους ὀρίζοντες καὶ νὰ συσσωματωθῇ μονοισμένη καὶ ἀκατάβλητη σὲ μιὰ ἐνθουσιώδη καὶ συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν κοινωνικὴ πρόοδο τῆς πατρίδας της.

Μὲ τὸν Μπράντες καθηγητὴ καὶ ὀδηγητὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ των, καὶ ὄχι δασκαλάκο ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ ἀποκόμματος, εἶδαν οἱ φοιτηταὶ καὶ ἐπίστεψαν ὅτι ἡ δρᾶσις των στὸ μέλλον δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀποκλειστικὰ Πανεπιστημιακὴ, ἀλλὰ ὅτι εἶχαν χρέος νὰ ζητήσουν μόνον των καὶ νὰ βρῶν καὶνούργια καὶ θεληματικὰ αὐτὴ τὴ φορά καθήκοντα. Οἱ γνώσεις ποὺ αὐτοὶ ἐμάθαιναν στὸ Πανεπιστήμιον ἔπρεπε νὰ σκορπιστοῦν σ' ὅλον τὸν κοσμάκη. Οἱ νεαροὶ καὶ ὀλοκάθαροι ἀκόμα ψυχικῶς ἀκαδημαϊκοὶ πολῖτες ἔπρεπε νὰ ῥθουν σὲ στενὴ καὶ ἐγκάρδια γνωριμία μαζὺ των, νὰ μαζέψουν ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ καὶνούργιες ἐντυπώσεις, ν' ἀνανεώσουν ἀκατάπαυτα τὶς ἀτομικὰ παρατηρήσεις καὶ τὶς ἀντιλήψεις των καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ κάμουν καὶ κάποιον ἔλεγχον σ' ὅτι ἔγραφαν οἱ διάφορες φιλοσοφικὰ καὶ κοινωνικὰ φυλλάδες καὶ σ' ὅτι τοὺς ἐκάνοναρχοῦσαν ἀπὸ τῆς ἔδρας οἱ διάφοροι προφῆσορες. Ἐπάνω ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ, ἐννοίωσε βαθύτατα ἡ φοιτητικὴ ψυχὴ ὅτι ἡ πιὸ μεγάλη ἀνθρωπιστικὴ τῆς ὑποχρέωσις καὶ τὸ πιὸ σοβαρὸ ἐθνικὸ καὶ πατριωτικὸ τῆς καθήκον ἦταν

νὰ πιάσῃ σταθερὴ καὶ ἐγκάρδια σχέση καὶ συναναστροφή μὲ τὴ λαϊκὴ τάξιν, ποὺ ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βρισκόταν τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴ γνώσιν καὶ τὴ μόρφωσιν. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ δρᾶσις τῶν φοιτητῶν ἔβαλε μπροστά της γιὰ σκοπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀργότερα ἓνας ἄλλος Δανὸς κοινωνιολόγος, ὁ Ἄνκερ τὸ ἐβροντοφώναζε μὲ τὰ ἀπλά καὶ βαθυστόχαστα τοῦτα λόγια: «**Ἀπὸ τὸ λαὸ ἐβγήκαμε καὶ γεννηθήκαμε, καὶ σὸν λαὸ ξαναγυρίζομε πάντα γυρέβοιτας ψωμάκι μὲ τὴν ἐπιστήμη μας, τοῦ λαοῦ λοιπὸν ἡ εὐτυχία πρέπει νὰ γίνῃ καὶ σκοπὸς τῆς ζωῆς μας**». Σκοπὸς λοιπὸν τῆς δράσεως τῶν φοιτητῶν ἔγινεν ἡ μόρφωσις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ φοιτητικὴ ἔνωσις ἔγινε γρήγορα ἓνα κέντρο πνευματικόν, μιὰ ἀληθινὴ πνευματικὴ κολυμπήθρα ὅπου ὁ κοσμάκης ἔτρεχε διψώντας μᾶθησιν καὶ φώτισιν. Τὰ βραδυνὰ μαθήματα γιὰ τοὺς ἐργάτες ἐσυγκέντρωσαν χιλιάδες ὀλόκληρες ἀκροατές, τὰ δὲ μικρὰ λαϊκὰ βιβλία ποὺ ἐτύπωσεν ἡ φοιτητικὴ ἔνωσις ἐπουλιόντουσαν κατὰ χιλιάδες. Μαζὺ μ' αὐτὰ πολλὰ γραφεῖα, μὲ τελειόφοιτους καὶ διπλωματούχους τῆς νομικῆς, ἐδεχόντουσαν δωρεὰν καὶ ἔδιναν νομικὰ συμβουλὰς σ' ὅλη τὴν ἐργατικὴν τάξιν, συμβιβάζοντας κάθε διαφορὰ ποὺ μπορούσε νὰ συμβιβασθῇ καὶ ὀδηγώντας τὸν κοσμάκη στὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν του ζωὴν. Μέσα δὲ στὰ γραφεῖα αὐτὰ εὑρίσκαν οἱ φητητῆς μοναδικὴν εὐκαιρίαν νὰ ψυχολογήσουν βαθύτερα τὸν ἐργάτη, νὰ γνωρίσουν καλύτερα τὴ νοοτροπία του, τὶς ψυχικὰς του ἐκδηλώσεις, τὶς ἀρετὰς καὶ τὰ ἐλαττώματά του.

*
*
*

Τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς φοιτητικῆς νεολαίας τῆς Δανίας, ποὺ ὁ νέος ἐκεῖνος προφήτης τὴν ὀδηγοῦσε μὲ τὶς ὀμιλίας καὶ τὶς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προσωπικὴν του ἐργασία καὶ τὸ παράδειγμά του πρὸς τὴν ὠραιότερη καὶ πιὸ ἀξιωματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀληθινοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ φιλαλληλισμοῦ, ἀπλώθηκε καὶ ἐνθουσίασε ὄχι μόνον τὰ λαϊκὰ στρώματα τῆς Κοπεγχάγης ἀλλὰ καὶ τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν, καὶ γρήγορα οἱ φοιτηταὶ ἐλαβάν προσκλήσεις ν' ἀπλώσουν τὴ δρᾶσιν των καὶ καὶ στὶς ἐπαρχίας καὶ στὰ μικρὰ χωριά.

Και χωρίς να χάση ούτε στιγμή ο Μπράντες, οργάνωσε τις μοναδικές εκείνες φοιτητικές επισκέψεις στα χωριά, όπου οι φοιτητές έδεχόντουσαν τή φιλοξενία τών χωρικών εις αντάλλαγμα τής διδασκαλίας των. Κι' όταν ή πρώτη τέτοια επίσκεψη, πού τήν έσυντρόφευε κι' ο ίδιος ο Μπράντες, έτελείωσε, έβγαλε έναν μικρόν αλλά πολύ χαρακτηριστικό λόγο, όπου συνώψισε όλες του τις έντυπώσεις σε μιὰ και μόνη γενική έντύπωση: «Εύρηκα, είπε, μέσα στο χωριό, όλους άπάνω κάτω τούς κατοίκους Ίσους μου στη μόρφωση κι' άνώτερους στην ύγεια και στη σωματική άπόδοση».

*
**

Και δέν περιορίστηκε σ' αυτά μονάχα ο Μπράντες αλλά έβάλλθηκε να σπρώξει τούς νέους πρòς όλα τὰ είδη τής δημιουργικής πνευματικής δράσεως, άφίνοντας τους μεγάλη έλευθερία τρόπου και μέσων κι' αυτή μόνο πιάνοντας τους κάπου κάπου άπό τò χέρι και δείχνοντας τους μονάχα τήν κατεύθυνση τήν οργάνωση τής λαϊκής μορφώσεως (1882) άκολούθησε τò *Φοιτητικό έλεύθερο θέατρο* (1891). Κατόπιν άρχισαν οι *λαϊκές επισκέψεις τών μουσείων* (1892), προτού όμως άρχίσουν οι επισκέψεις αυτές, έγινε μιὰ ειδική έντελώς προπαίδευσις όλων εκείνων τών φοιτητών, οι όποιοι έπρόκει το ν' αναλάβουν να φέρουν τή λαϊκή ψυχή σε γνωριμία με τούς ιστορικούς και καλλιτεχνικούς θησαυρούς, πού σε τόση μεγάλη άφθονία έχει ή Κοπεγχάγη. Κι' όταν άρχισαν οι επισκέψεις αυτές, οι φοιτηται όχι μόνο οδηγοΰσαν κι' έξηγοΰσαν κι' έδίδασκαν τόν κοσμάκη αλλά τούς έμοίραζαν και μικρούς και σύντομους εικονογραφημένους κι' όμορφογραμμένους οδηγούς.

Και τò άποτελεσματικώτατο όμως αυτό μορφωτικό μέσον δέν έθεωρήθη άρκετό άπό τήν ψυχωμένην εκείνη νεολαία με τόν άκράτητο της και Ιερòn ένθουσιασμό και γρήγορα ιδρύθη (1895) τò *φοιτητικό γραφείο άνταποκρίσεων*, τò όποιον ανέλαβε να στέλνη κοινές άνταποκρίσεις σε 20 άπό τις καλύτερες έπαρχιακές έφημερίδες με τόν τίτλο: «*ή μόρφωσις είναι δύναμις*». Τὰ λαϊκοεπιστημονικά αυτά άρθρα τάγραφαν και νέοι και ήλικιωμένοι επιστήμονες' αλλά και τò νόημα τους, και τò ύφος κι' ή

γλώσσα ήταν τέτλια πού να μπορη να τὰ καταλάβη τελείως τò κοινό για τò όποιον ήταν προωρισμένα. Μαζύ δε με τò γραφείο αυτό, ιδρύθη και τò *τμήμα διαλέξεων τής φοιτητικής ένώσεως*, άποκλειστικό αυτό δημιούργημα τών φοιτητών, με σκοπό να διοργανώση για τις έπαρχίες χρήσιμες διαλέξεις και προγυμνάξη στη τόσο δύσκολη αυτή τέχνη τής άπλής κι' ευχάριστης όμιλίας τούς φοιτητάς, γλυτώνοντας τους έτσι έγκλίρωσ άπό τὰ νόχια τής άνοΰσιαι και γλυκανάλατης λογοκοπίαι και τής μονότονης ψευτοπατριωτικής ρητορικής.

*
**

"Όταν τò καλοκαίρι σταματοΰσαν τὰ μαθήματα, καθιερώθηκε ή συνήθεια να μαζεύονται δάσκαλοι και μαθηται και ν' άκούνε μουσική. Οι συγκεντρώσεις δε αυτές υπήρξαν ο σπόρος άπό τόν όποιον έβγήχαν λίγα χρόνια άργότερα (1897) οι *εργατικές συναυλίες τής φοιτητικής ένώσεως*, όπου οι καλλιτέχνες του Βασιλικού Μελοδράματος τής Κοπεγχάγης, τò θεωρούσαν τιμή τους να λαβαίνουν μέρος. Άρχισαν με Δανοΰς συνθέτες (Tade, Hartman, Weyse, Kulhan κλπ.) κι' έξακολούθησαν με τούς Γερμανούς μεγάλους δασκάλους (Händel, Bach, Glück, Mozart, Beethoven) και κατόπιν έπαιξαν με τή σειρά και τούς καλύτερους σύγχρονους ευρωπαϊούς συνθέτες. Τὰ προγράμματα τών συναυλιών αυτών είχαν πάντα και σύντομες βιογραφίες τών συνθετών καθώς και έξηγητικές πληροφορίες για τή μουσική πού παιζότανε' ή έπιτυχία δε αυτών τών συναυλιών ήταν τόσο μεγάλη, ώστε κι' αυτοι οι Γερμανοι έβαλαν άμέσως σε πράξη παρόμοια οργάνωση.

Μ' αυτό τόν τρόπο ο σύνδεσμος φοιτητών και λαού έγινε τόσο στενός, ώστε οι φοιτηται έγιναν πραγματικώς ή φωτισμένη και διεθύνουσα λαϊκή μερίς, όπου ο εργάτης άπευθυνόταν πάντα με σεβασμό, άγάπη κι' έμπιστοσύνη. Γι' αυτό και κάθε φορά πού γινόταν εργατική συγκέντρωση ή διαδήλωση, έθεωρούσαν οι εργάτες πού τήν έκαναν άπαράβατο χρέος των να περάση εμπρός άπό τὰ γραφεία τής φοιτητικής ένώσεως και να φωνάζουν ζήτω οι φοιτητές! Καπέλα και κοΰκοι πεταγόντουσαν στον άέρα, χέρια έσηκωνόντουσαν σ' ένθουσιώδη φιλικό χαιρε-

τισμό κι' ἡ λαϊκὴ ψυχὴ, ἡ ἄδολη, ἡ εἰλικρινὴς καὶ γενναία εὐχαριστοῦσε μέσ' ἀπὸ τὰ μύχια τῆς τοῦ φίλου, τοῦ συνεργάτες κι' ὀδηγητὲς καὶ τὰ δουλευτάρικα χεῖρα τῆς Δανίας, μὲ σεβασμὸ καὶ πίστη κι' ἀφοσίωση ἐχαιρετοῦσαν τὸ νοῦ.

Τῆς τεράστιας αὐτῆς ἐθνικῆς καὶ ἀνώτερης πολιτικῆς ἐργασίας, τῆς ὁποίας ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριώτατους δημιουργοὺς ἦταν ὁ Μπράντες, τ' ἀποτελέσματα, ὄχι μόνο ἀπὸ ἐθνικῆς καὶ μορφωτικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλουτοπαραγωγικῆς ἀπόψεως ὑπῆρξαν ἀφάνταστα. Μέσα σ' ἐλάχιστο σχετικῶς χρονικὸ διάστημα, 25—30 χρόνια, κατόρθωσεν ἡ Δανία νὰ γίνῃ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες γεωργικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς χώρες τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ διαδόσῃ τὰ γαλακτοκομικὰ πρὸ πάντων προϊόντα τῆς σ' ὅλη τὴν Εὐρώπῃ, ὡς κι' ἐδῶ ἀκόμα στὴν Ἑλλάδα, χάρις στὸ τίμιο συνεταιριστικὸ πνεῦμα καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τοῦ τελευταίου ἀγρότη μόρφωση. Ἔτσι ἐπαλήθευσε κι' ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως τὸ σύνθημα τῆς φοιτητικῆς Ἑνώσεως: **ἡ μόρφωσις εἶναι δύναμις**, καὶ δύναμις μεγάλη κι' ἀκαταμάχητη κι' ὅτι μόνο αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαρίσῃ τὴν ἐπάρκεια καὶ τὴν εὐτυχία σ' ἕναν ὀλόκληρο λαό, ἀφοῦ ὅμως πρῶτα γίνῃ κοινὸ κτῆμα ὅλων τῶν πολιτῶν κι' ὄχι μονάχα προνόμιον λίγων διαλεχτῶν ἢ βιοποριστικὸ ἐπάγγελμα ἄλλων, πολλὰς φορές πολὺ κακοδιαλεγμένων.

* *

Δὲν φαντάζομαι νὰ ξέρουν πολλοὶ στὴν Ἑλλάδα ὅτι ἔχουν κι' οἱ Σκανδιναβοὶ τὸ γλωσσικὸ τους ζήτημα. Στὴ Νορβηγία μάλιστα ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀπλῆς γλώσσας καὶ τῆς χωριάτικῆς ἔχει γίνῃ τώρα τελευταῖα πολὺ δυνατὴ⁽¹⁾ ἕνας ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ὀπαδοὺς τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ ἦταν κι' ὁ Μπράντες στὴ Δανία κι' ἡ γνώμη του, φυσικὰ εἶχε σοβαρώτατον ἀντίχτυπο καὶ στὶς ἄλλες δυὸ ἀδελφῆς χώρες. Ὁταν οἱ καθαρευουσιάνοι Σουηδοὶ ἐρρήχτηκαν τοῦ Στρίντμπεργ, φωνάζοντας ὅτι θὰ χαλάσῃ τὴ γλώσσα—τὴ γλώσσα τῶν συμ-

βολαιογραφείων καὶ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων—μὲ τὸν δημοτικισμό του ὁ Μπράντες, σὲ μιὰ κριτικὴ ποῦ ἔγραψε γιὰ τὸν Στρίντμπεργ δὲν εἶπε λέξη γιὰ τὴ γλώσσα του, παρὰ στὸ τέλος ἐκλείσει τὴν κριτικὴ του μὲ τὰ λόγια: καὶ γράφει τὰ ὠραιότερα Σουηδικὰ ποῦ ἔχουν ποτὲ γραφτῆ. Καὶ στὸ γλωσσικὸ ὅμως ζήτημα ὁ Μπράντες ἐστάθηκε σύμμετρος καὶ μετριοπαθῆς καὶ δὲν ἐπῆρε—ὅπως πολλοὶ στὴ Νορβηγία—τὴν ἄλλην ἄκρῃ θυμᾶμαι μάλιστα, ὅταν τὴν ἀνοιχτῆ τοῦ 1922 εἶχε ἐρθῆ ἐδῶ, κι' ἐπῆγα νὰ τὸν χαιρετίσω, ὅτι ἐπάνω στὴν ὁμιλία μας γιὰ τὴ Σκανδιναβικὴ λογοτεχνία, μὲ ἀγανάκτηση μοῦ μίλησε γιὰ τὸν Γιούχαν Μπόγερ, τὸ Νορβηγὸ συγγραφέα ποῦ εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸς καὶ σ' ἐμᾶς⁽¹⁾ καὶ γιὰ τὸ χωριάτικο ἰδίωμα ποῦ μεταχειρίστηκε σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ τελευταῖα του ἔργα, καθὼς καὶ γιὰ ἄλλους ὁμοϊδεάτες τοῦ Νορβηγούς. Παραδέχεται δὲ σ' ὅλη τὴ γραμμὴ τὴ γνώμη ποῦ στὴ μελέτῃ ποῦ ἀνέφερα παραπάνω (ἡ γλώσσα σὲ κίνδυνον) διατυπώνει ὁ Κνουτ Χάμσουν, ὅτι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἅμα γίνῃ ζήτημα κυβερνητικὸ χαντακώνεται κι' ὅτι οἱ δασκάλοι μὲ τὶς γραμματικῆς καὶ τὰ συνταχτικὰ τους ποτὲ δὲν ἐδημιούργησαν γλώσσα.

Ὁ Μπράντες πέθανε πέρσι, σχεδὸν ὀγδονταπεντάρης, ἀλλὰ τελείως ἀκμαῖος καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς. Μιὰ ἀρρώστια τοῦ στομαχιοῦ (ἐπίμονη καὶ δυσκολοπολέμητη δυσπεψία) τὸν ἀνάγκασε νὰ πάῃ στὴ κλινικὴ τοῦ εἰδικοῦ γιατροῦ Λόρεντζεν καὶ νὰ ἐγχειρηθῆ. Μολονότι ἦταν βέβαιος ὅτι καὶ μὲ τὴν ἐγχείρηση γιατριά δὲν ὑπῆρχε, ἀντίκρουσε τὸ πεπρωμένο του μὲ γαλήνη καὶ ἡρεμία στωϊκῆ. Παρακολουθοῦσε μ' ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον ὅλα τὰ διεθνῆ ζητήματα στὶς ἐφημερίδες καὶ συζητοῦσε μ' ὄσους ἐπήγαιναν νὰ τὸν ἰδοῦν. Ποτὲ δὲν παραπονέθηκε γιὰ τίποτε κι' ὅταν ἤρθε ἡ τελευταία του στιγμὴ οὔτε λέξη δὲν εἶπε γιὰ τὸ θάνατο ἀλλὰ ἡρεμὸς ἐξακολουθοῦσε τὴν συνομιλία μὲ τοὺς φίλους καὶ τοὺς δικούς

(1) Βλέπε Κνουτ Χάμσουν. Ἡ γλώσσα σὲ κίνδυνον, Μετάφραση Ἰ. Ε. Χρυσάφη, Περιοδικὸ Μοῦσα, Ἔτος Δ', φύλλα 1 καὶ 2, σελ. 13 καὶ 25.

(1) Κάτω ἀπ' τὸν ἄδειο οὐρανὸ, μετάφραση Μίλιου Χουρμούζιου—Ὁ φυλακισμένος ποῦ ἔγραφε, —μετάφραση Λεων. Κουκούλα.—Ὅταν εἶναι κανένας νεροπαλὸς Σουλτάλικ—ὁ Σκόμπελεφ, Μετάφραση Ἰ. Ε. Χρυσάφη.

του, ώσότου ήσυχα και χωρίς να τὸ καταλάβουν κι' αὐτοὶ ἐκλείσει ἄξαφνα τὰ μάτια γιὰ νὰ μὴν τὰ ξανανοιξή πιά. Χωρὶς πομπὴ καμιά, ἀπαρατήρητο, τὸ λείψανο τοῦ τὸ

μετακόμισαν σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του, ἐκεῖ ποὺ καίτε τοὺς νεκροὺς καὶ σὲ λίγην ὥρα μιὰ μικρὴ θήκη δεχόταν τὴν τέφρα του.

Ι. Ε. ΧΡΥΣΑΦΗΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΟΥ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Ἄκάματε τοῦ Λόγου δουλευτή,
Τὸν κουρασμένο ἰδὲς συνοδοιπόρο,
Ποὺ ἀγνῆς γιὰ σένα φέρνει ἀγάπης φόρο,
Καὶ σκύψε νὰ σοῦ πῆ κρυφὰ στ' αὐτί:

Τῆ Μοῖρα μας κι' ἂν λένε ζηλευτή,
Μήπως σὲ βράχια ἐροίξαμε τὸ σπόρο;
Ἄδωρο· ἢ Δάφνη μήπως εἶνε δῶρο,
Ἄφοῦ κ' ἡ νειότη μᾶς ὑβρίζει αὐτή;

Τὸ θαυμασμὸ θυμᾶσαι στοὺς δασκάλους,
Ποὺ σὰν τῆς Σπάρτης δείχναμε παιδιά,
Τὸ σεβασμὸ σὲ μέτριους, σὲ Μεγάλους:

Ἐγὼ σωπαίνω. Σὺ, τοῦ Στίχου κέρνα,
Τὸ νέκταρ καὶ μ' ἀπίκραντη καρδιά,
Γέλα, συζῶρα, κύτταζε καὶ πέφνα!...

Χαλάνδρι Σεπτέμβρης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΗΣ

